

Badia (1) un dels biògrafs de Fortuny que més penetrà en la crítica de l'obra de l'artista, anota aquest fet quan diu: «Fortuny fou un veritable cap d'escola. Darrera d'ell vingueren pintors francesos, italians i espanyols que pintaren «casaques» en figures diminutes, interiors plens de tapissos d'Orient, armes i mobles esculturats, etc. ... o sigui, els temes predilectes de Fortuny; mes, sense negar que en aquesta pintura molts d'ells desplegaron gran ingeni i que alguns quant a habilitat gairebé igualaren el nostre pintor, en tots es notava la imitació... Succeí... que els deixebles s'acostaren més als defectes que a les bones qualitats del mestre, de la qual cosa pervingué que el gènere acabà en el ridícul per l'exageració, efeminament de l'execució i insubstancialitat dels temes».

El gravat que reproduïm de Sadurn de Llovera, el compatriota de Fortuny i que fou publicat en una il·lustració contemporània a propòsit de la mort de l'artista, ens dona un graciós comentari gràfic caricaturesc d'aquesta fe-

1. F. Miquel i Badia. «Fortuny, su vida y obras». Barcelona, 1887.

«L'AFICIONAT A LES ESTAMPES» DE FORTUNY

I. FORTUNY I ELS TEMES DE «CASAQUES»

El quadre de Fortuny ingressat darre-rament al nostre Museu per donació dels «Amics dels Museus de Catalunya» els quals l'adquiriren en subscripció pública, correspon al cicle temàtic de la pintura de «casaques» (que és la que va donar més popularitat a l'artista) que des de l'any 1861 en què aparegué l'aquarella «El Contino» i alternant amb els temes orientals, travessa tota l'obra fortunyiana fins a «La Vicaria», el 1870, i «L'elecció de model» i «El jardí dels poetes» acabats el 1874, l'any mateix en què el pintor va morir.

El gènere dels temes de «casaca» quan apareix en l'obra de Fortuny té escassí-sims antecedents a Europa. Quan Fortuny mor té en canvi una extensa continuació prou dissortada per a produir ràpidament la fatiga i caure en el descredít fins al més complet abandó. Miquel i

Dibuix de Llovera, publicat en una il·lustració de l'època, aHusiu a la imitació de què eren objecte els tipus creats per Fortuny

breta d'imitacions fortunyanes que es produí a la desaparició del nostre pintor.

No tenim, des del nostre punt de mira, un gran interès a recaptar per a Fortuny la glòria (per cert ben relativa) d'haver introduït un «gènere», però, en el cas present, sí que té interès constatar que, si no fou ell qui el va iniciar, fou ell almenys qui el va posar en voga; i que en tot cas, amb antecedents o sense, el gènere no fou per part del nostre artista l'adhesió a un «corrent de moda» amb

absolutament segur que la hi trobin. El «tabletin» que Meissonier posà de moda, allò que per algun temps s'anomenà la «pintura de saló» o de «gabinet», en primer lloc no tenia pas l'exclusivitat dels temes de «casaca», i en segon lloc pot dir-se que tendia més aviat a la resurrecció de l'intimisme dels petits mestres holandesos de la segona meitat del segle XVIIe i XVIIIe i encara compartit amb un tant per cent molt considerable de pintura militar. A més, si podíem preci-

Marià Fortuny. — El primer «Aficionat a les estampes»
(Col·lecció Stewart)

el qual tractés d'obtenir un èxit fàcil, sinó una coincidència. Car en Fortuny (i això sí que és interessant d'afirmar-ho), tot hi és espontani i dreturer, com espontània fou la seva pintura de «moros», no pas filla de la moda orientalista (que iniciada per antecessors més il·lustres, Decamps conreava a París en temps de Fortuny), sinó del fet absolutament imprevisit per l'artista de la seva anada al Marroc on el va enviar la Diputació de Barcelona sense ell sol·licitar-ho.

Quant a l'origen dels temes de «casques» alguns autors indiquen com a font la pintura de Meissonier, però no és pas

sar les dates dels «tabletins» de «casques» de Meissonier potser aquests no ens donarien una anterioritat a les primeres «casques» de Fortuny entre les quals hi ha «El Contino» (1861), el primer «Aficionat a les estampes» de la col·lecció Stewart (1863) i el segon «Aficionat a les estampes» (1866) que és el que ara ha ingressat al nostre Museu.

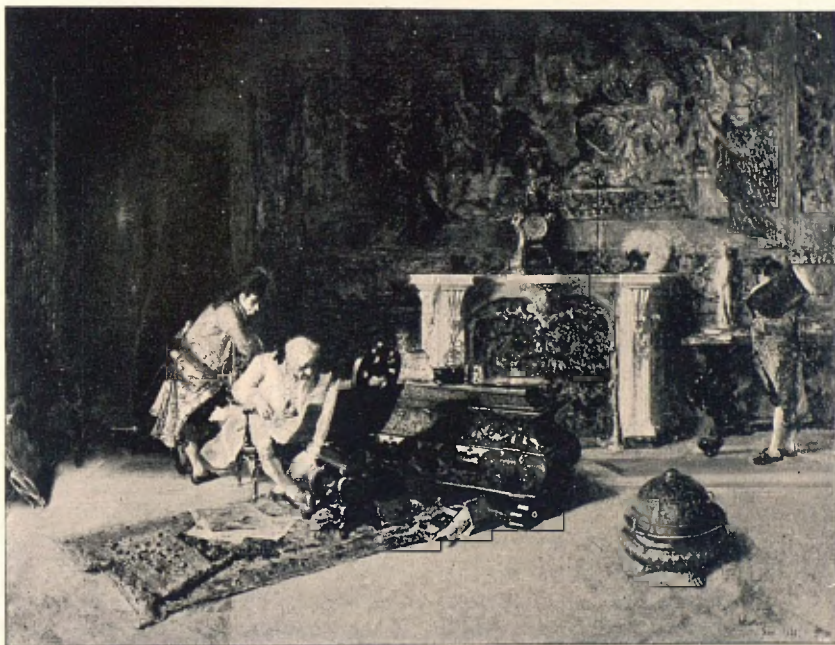
No podem en aquest punt aportar precisions. Dispersa l'obra de Meissonier, els estudis que n'hem pogut consultar (2)

2. Catàleg de l'«Exposition Meissonier» publicat per la Galerie Georges Petit, París, març 1893. — Lionel Robinson, J. L. E. Meissonier. Londres, 1887.

no ens donen clarícies suficients. Inclina, però, a creure en la possible anterioritat de les «casaques» de Fortuny el fet d'haver-li en l'obra de Meissonier temes iguals als del nostre artista, la còpia dels quals (cas d'ésser anteriors) hauria repugnat al puritanisme originalista de Fortuny. En efecte, Meissonier pintà també un «Afcionat a les estampes», uns «Amateurs de peintures» i un «Amateur de tableaux chez un peintre», i, en aquest

a les estampes», segon). Això sembla indicar una lletra datada al desembre del 1868 que Fortuny escriu al seu cunyat Raimond de Madrazo resident a París, en la qual li diu: «Estaré molt content de conèixer Mr. Stewart (3) i ja que tu tens amb ell franquesa suficient, li podries aconsellar que portés a la seva maleta, quan vindrà, algun petit quadret de Meissonier o de Stevens, car desitjaria veure alguna cosa de bo, i això ens farà

Marià Fortuny. — «L'aficionat a les estampes» segon, adquirit per subscripció organitzada per «Amics dels Museus de Catalunya»
(*Procedent de les Col·leccions Fol, Pereire i avui al Museu d'Art de Catalunya*)

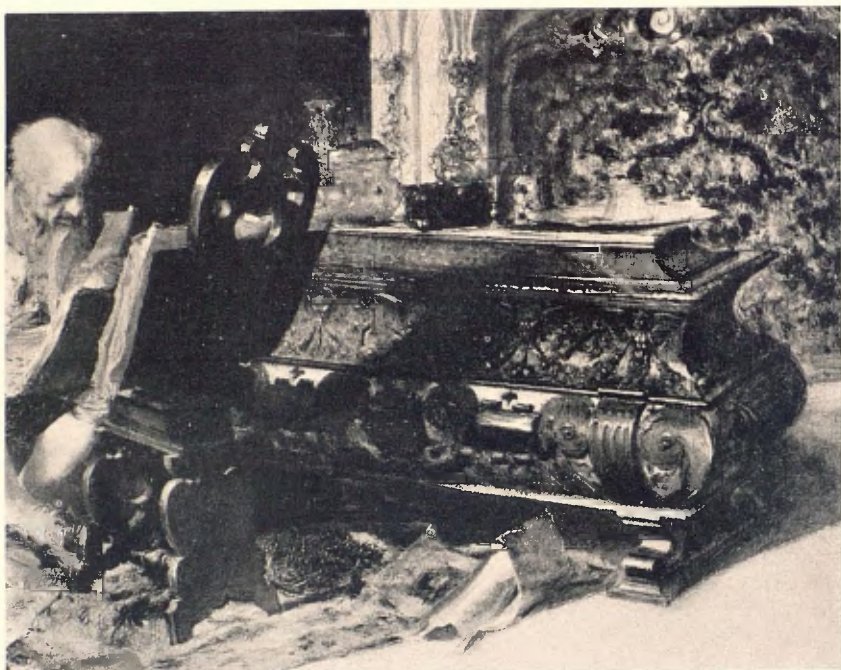
cas, cal dir que si Meissonier no perdia res de la seva glòria en repetir un tema ja pintat per un jove mestre, Fortuny (que s'estava fent la glòria en aquells dies i que tenia per altra part una admiració per Meissonier) hauria estat un petulant (cosa que no era) en repetir un tema ja donat per un mestre famós.

Encara cal tenir present que probablement Fortuny no va conèixer cap obra de Meissonier fins el 1868 i recordar que les seves primeres «casaques», 1863 («L'aficionat a les estampes», primer) i 1866 («L'aficionat

molt de bé, almenys a mi que perdo les ganes de pintar potser perquè no veig res que valgui la pena».

A més, sabem que Meissonier es complagué a retre ostentós homenatge al geni de Fortuny quan aquest arribà a París. És sabut que es va fer un honor de servir de model per a una de les figures de «La Vicaria»: «*Je pose pour M. Fortuny*» contestà a uns visitants inoportuns del seu taller mentre Fortuny treballava en aquella obra. I per bé que és cert que

3. Davillier. «Fortuny, sa vie, son œuvre et sa correspondance». Paris, 1875.

Marià Fortuny.— Detall de «L'aficionat a les estampes» segon

Meissonier exercí damunt l'artista català una influència important, notable en la manera d'acabar i precisar en la seva tècnica un xic desfeta al principi; millora que s'observa en els dibuixos, aquarelles i pintures fortunyanes posteriors a l'any 1868, res no s'oposa al fet que Fortuny influís en Meissonier, més que amb els seus temes de «casaca», amb els èxits sorollosos que aquests obtenien a París des que Goupil hi va portar les primeres aquarelles i el primer «Aficionat a les estampes».

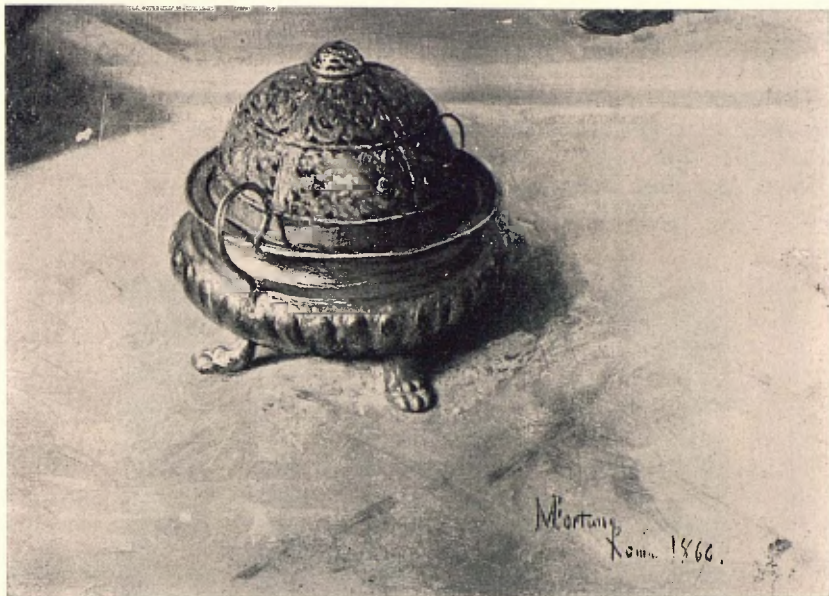
II. FORTUNY, ESCLAU DEL GÈNERE DE «CASAQUES» QUE HA POSAT DE MODA

I el fet d'aquests èxits, en el corrent dels quals el propi Meissonier podia trobar-se arrossegat, sí que interessa constatar-lo per raó que ells constitueixen una cadena per a Fortuny, una cadena d'or, de la qual en repetides ocasions l'artista es plany. I l'èxit dels temes de «casaca» de Fortuny és provat. El cas de la repetició del mateix tema de «L'aficionat a les

estampes» en tres quadres n'és la millor prova. El primer al 1863, el segon al 1866 i el tercer al 1870, indiquen un succés raríssim que obliga l'artista a una forçada repetició a base de comandes ben pagades. Les «casagues» de Fortuny després que són conegudes a París es tornen per al marxant de l'artista (el famós Goupil) un *tuyau*. Des del 1863 la producció del gènere no para. Recordem del 1867 «Els antiquaris», «La Mascarada» (deliciosa aquarella tiepolista) i «El gerro xinès». Del 1868, el preciós ventall que de la col·lecció Plandiura va passar al Museu d'Art de Catalunya. Del 1869-70, «Els bibliòfils» i, en aquests mateixos anys, «La Vicaria» començada el 1867. Encara el 1874 s'acaben «L'elecció de model» i «El jardí dels poetes». El «casaquisme», doncs, travessa tota l'obra de Fortuny des del 1861 («El Contino») fins a la seva mort (1874). Són els onze anys en què es fa la glòria i la fortuna del nostre artista.

Però Fortuny sent, cap als voltants del 1873-74, la tirania d'aquests èxits. La visió de París, quelcom de nou que en el

Marià Fortuny. — Detall de «L'aficionat a les estampes» segon

Saló oficial comença d'obrir-se camí entre escàndols, ressona en la seva consciència d'artista. La seva sensibilitat prodigiosa es commou amb les primeres conquestes de l'impressionisme. El japonèsisme i en general l'afició a les coses de l'art extremo-oriental que unia els impressionistes amb Whistler, afectà el més íntim de la seva complexa constitució interior i de la seva paleta, tant que, dintre el «casaquisme» mateix, en els seus darrers quadres (que fins a «La Vicaria» mantingueren la coloració sorda dels antics), es revelen (vegi's «L'elecció de model» i «El jardí dels poetes») moltes, però moltes, de les solucions de transparència d'ombres i de lluminositat que l'impressionisme revolucionari tractà de resoldre i va resoldre.

Així, el seu plany ens arriba a través dels seus esforços per a alliberar-se de les imposicions que els mateixos èxits li crearen. Per l'abril del 1874 escriu a Davillier (4): «En veritat us he de dir que ja començo a estar fatigat (moralment) del gènere d'art i dels quadres que l'èxit m'ha imposat i que (entre nosaltres) no són pas l'expressió veritable de

la meva mena de talent». Davillier encara ens explica la confiança que al llarg d'un viatge fet conjuntament a Londres li féu Fortuny explicant-li tots els seus projectes per a l'esdevenidor (1874-juny). «La seva idea fixa — ens diu — era de posar-se a cobert de les necessitats materials de la vida i de crear-se una independència que li permetés de pintar segons el seu voler i entendre: «com em doni la santíssima gana», deia. Volia seguir la seva inspiració sense preocupar-se del gènere a la moda ni del gust dels amateurs i dels marxants.»

El mateix any 1874 (5 d'agost), des de Portici escriu al seu amic Sisteré: «Com que veig que t'interesses pels meus progressos et diré que n'he fets i que mai com ara no he desitjat de produir alguna cosa de bo. Coses bones hi havia en els meus darrers quadres, però com que eren destinats a la venda no hi havia tot el segell de la meva personalitat (petita o gran) forçat com em trobava de transigir amb el gust del dia. Però ara ja sóc a cavall i ja puc pintar a gust meu el que em plaurà. Això em dóna esperances de progressar i de mostrar-me segons la meva fisonomia.»

4. Davillier, ob. cit.

Heus ací com parla en la intimitat el gran mestre després de produir grans obres tals com «La Vicaria», «L'elecció de model» i «El jardí dels poetes». Però el cas és que entre aquestes obres d'encàrrec, en les quals (sobretot en les dues darreres) havia introduït molt de les seves novel·les especulacions, Fortuny tastà

des d'on abraça els horitzons infinits a què aquelles el podien portar. Per això quan l'any següent arriba novament a Roma i es troba altre cop al vell estudi voltat d'exigències dels marxants i dels amateurs apassionats, no reposa fins a Portici, on finà l'estiu del 1874 i on creà les pàgines finals de la seva vida que

Marià Fortuny. — Detall de «L'aficionat a les estampes» segon

la llibertat a base del sojorn a Granada entre els anys 1872 i 1873. Allí el nostre artista descobrí el seu medi i s'encarà amb la natura i el *plein air*. A part el sedant que era per ell el conreu de les seves aficions als treballs manuals d'orfebrec, ceramista i gravador d'armes, que exercia brillantment, lluny dels marxants i dels compromisos socials amb clients i amics, el seu esperit s'aboca a l'ample finestra de les possibilitats del seu art

són aquell *plein air* magnífic del gran quadre «La platja de Portici» i «L'escorxador» (5) del qual diu (quan encara ha de pintar-lo): «Tinc en projecte diverses coses que tractaré d'esbossar abans d'anar-me'n; però aquestes no són per a vendre, car ningú no les compraria i solament jo em pago el luxe de pintar per a mi. Aquesta és la veritable pintura».

Heus ací, doncs, situat dins de l'obra

5. Davillier, ob. cit.

de l'artista el nostre quadre pintat en els orígens del cicle de les «casaques». Al principi de la seva fama «L'aficionat a les estampes» aparegué alternant, (com hi alternarien després els altres temes de «casaques»), amb els temes de «moros». Quan amb el cicle haurà aconseguit glòria i fortuna, Fortuny, fatigat d'ell

dium vitae dels grans esperits, d'una part, poden fer-lo parlar descontent i amb el cor ple d'ambicions inassolides i sens dubte assolibles, però el seu geni és molt superior a les seves preocupacions, i és amb el seu geni que ha pintat aquests quadres dels quals, cal dir-ho, fou un crític injust.

Marià Fortuny.— Detall de «L'aficionat a les estampes» segon

mateix, en renegarà injustament, car com a gran artista, era inquiet i aspirava a un millor; però tota la seva glòria (que és molta) es funda precisament en aquests quadres dels quals es mostra cansat, aquests quadres que feia «per a la venda»; i ben cert que el temps a cada dècada nova afirma que aquesta glòria és ben fonamentada.

Inquietuds, preocupacions, fatiga de l'obligat, el sentiment del buit, el te-

III. «L'AFICIONAT A LES ESTAMPES» PRIMER

El 1863 Fortuny, a Roma, va pintar el primer quadre sobre el tema «L'aficionat a les estampes» del qual publiquem la reproducció. Aquell mateix any Fortuny havia deixat en l'estat en què avui es troba al Museu d'Art de Catalunya la seva gran tela de la Batalla de Tetuan que li havia encomanat la Diputació Provincial de Barcelona. A més, havia pintat aquarel-

Marià Fortuny. — Croquis per a la composició de
«L'aficionat a les estampes». Donatiu del senyor
Marià Fortuny i de Madrazo
(Departament de dibuixos i gravats de la
Junta de Museus de Barcelona)

les i olis sobre temes morescos, tals com «Fantasia àrab», «Sentinella àrab», «Tres odalisques» i «Àrab ferrant un ase» datats d'aquest mateix any. És entre aquestes pintures de gènere oriental que apareix el seu primer quadre a l'oli del gènere de «casaques».

Fortuny en aquest temps havia iniciat el seu colleccionisme i comprava algunes antiguitats als marxants de Roma. La noble dèria començava al Marroc on adquirí algunes belles armes i tapissos; la passió per les antiguitats l'havia pres. El nostre artista, però, no comptava amb molts mitjans. Venia les seves aquarelles, que tenien gran èxit, entre un grup reduït d'amics i amateurs de Roma, a cent francs la peça, i a cent francs fou venut també el quadret a l'oli de les «Tres odalisques» que comprà una dama russa de pas per aquella ciutat.

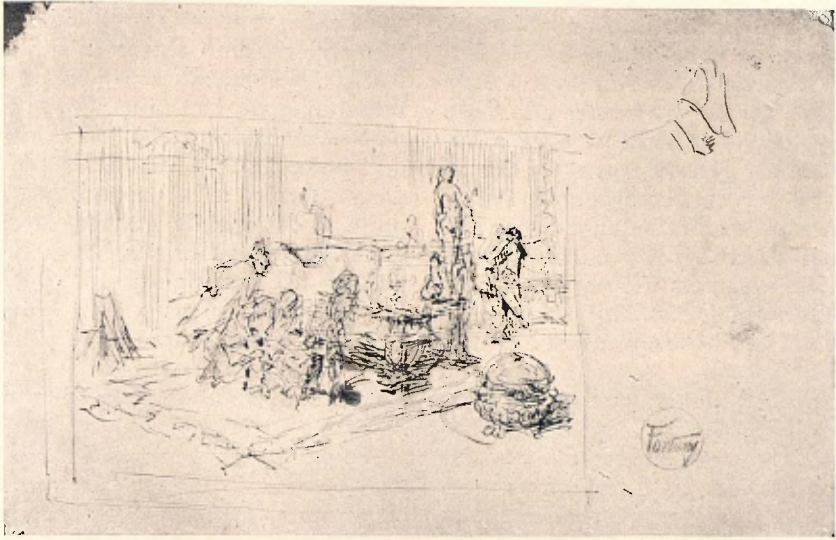
Aquesta afició a les antiguitats (sobretot a les armes antigues) i aquesta escassetat de mitjans expliquen que el quadre «L'aficionat a les estampes» passés a mans d'un antiquari, car aquest posseïa un bellíssim fusell sard del segle XVII que havia entrat per l'ull dret de Fortuny i que de totes passades el nostre pintor volia posseir. El fill de l'antiquari, Vin-

cenzo Capobianchi, coneixia Fortuny i havia vist el quadre «L'aficionat a les estampes». Vingués la proposta de l'un o de l'altre, el fet és que el fusell sard fou cedit a canvi del quadre.

Capobianchi féu un bon negoci, car, coneguda aquesta pintura pel famós marxant parisenc Goupil, aquest la va adquirir per a revendre-la més tard al colleccionista americà Stewart. No se sap, però, a quina data Fortuny canvià el quadre amb Capobianchi, ni quan aquest el va vendre a Goupil, ni tampoc quan va pasar de Goupil a Stewart. De tota manera això havia de produir-se entre els anys 1863, en què fou pintat el quadre, i el 1866 en què Fortuny va començar a tenir tractes amb Goupil, i també abans de pintar el segon «Africanat a les estampes» que és datat precisament d'aquest mateix any 1866.

Respecte a aquest primer «Africanat a les estampes» diu Davillier i repeteixen altres biògrafs del nostre artista, que quan Fortuny va conèixer personalment Stewart li va oferir de pintar el seu retrat damunt l'escalfapanxes. En efecte, damunt l'escalfapanxes del primer «Africanat a les estampes» hi ha figurat un quadre, retrat d'un cavaller amb

Marià Fortuny.— Croquis per a la composició general de «L'aficionat a les estampes». Donatiu del senyor Marià Fortuny i de Madrazo

(Departament de dibuixos i gravats de la Junta de Museus de Barcelona)

golilla i cuirassa. La testa és la de Stewart. Fortuny va pintar-la de memòria sense tenir a mà cap retrat del col·leccionista ni haver pres cap apunt, malgrat la qual cosa és donada com a molt notable la semblança amb el retratat.

La composició de «L'aficionat a les estampes» primer, està constituïda per un grup de dues figures d'home: un noble vellard assegut en una poltrona, que té davant seu una cadira, i recolza entre aquesta i els seus genolls una carpeta plena de gravats que està examinant. Dret darrera seu, estantolat al respall de la poltrona, un altre cavaller. Al costat del grup, una caixa de robes veneciana del segle XVIIe i damunt d'ella una sèrie de vidres venecians. Darrera d'aquest grup central una armadura japonesa. Al fons, un escalfapanxes amb un gerro xinès, un pitxer d'argent i un ventall japonès. Al costat dret i en darrer terme, una figura dreta portant una cartera amb gravats, i damunt d'una consola, una estatueta antiga d'Apolló, de marbre. A primer terme, al mateix costat, un *guéridon* abarrocat amb un travesser on descansa un lloro. Damunt l'escalfapanxes pensa un tapís del segle XVII. A terra hi ha una gran catifa de dibuix imprecís.

IV. «L'AFICIONAT A LES ESTAMPES» SEGON

Aquest és datat a Roma el 1866. Sobre un segon «Africanat a les estampes» diu Davillier i repeteixen molts dels biògrafs de Fortuny: «W. Fol té una repetició d'aquest quadre (tractant del primer «Africanat a les estampes») que pagà el preu de 2.500 francs». Aquest quadre fou venut abans del 1888 pels hereus de W. Fol al Baró Pereire, i romangué a París, a la casa d'aquest al Faubourg Saint-Honoré, on el fill de Fortuny el veié la primavera del 1935, fins el mes de desembre del mateix any en què, segons declaració dels fills del Baró Pereire, fou venut i portat a Madrid, i d'allí a Barcelona on l'associació d'«Amics dels Museus de Catalunya» l'adquirí als antiquaris senyors Apolinar Sánchez, de Madrid i senyora Maria Escasans, de Barcelona.

Sabem que pel mes de juny o juliol de l'any de la data d'aquest quadre, Fortuny va anar a Madrid i que allí va exposar al taller d'en Sans (6) un quadre de «L'aficionat a les estampes». Suposem que seria el que havia pintat a Roma poc temps abans, car el primer «Africanat a les estampes» no el tenia ja a la

6. Iriarte. «Fortuny». Revista «L'Art». París, 1875.

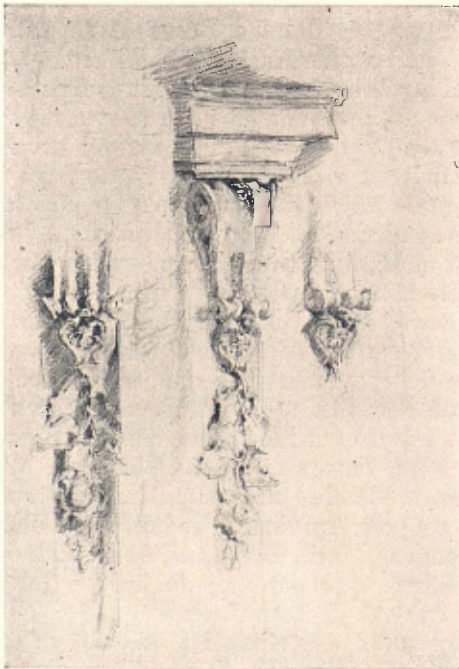
mà, car l'havia canviat amb Capobianchi. Sobre el quadre, el crític de Madrid Manuel del Palacio va escriure un article que féu conèixer el jove mestre a la Cort.

Fortuny des de Madrid va anar a París on, entre els pintors espanyols que hi residien, va fer coneixença amb Zama-cois. Aquest el va presentar a Goupil el qual, a més d'adquirir-li nombroses aqua-relles, li féu encàrrecs i li obrí un crèdit de 25.000 francs per any. Suposem que en aquesta data W. Fol compraria a Fortuny el segon «Afcionat a les estampes».

És de pensar, doncs, que en aquesta data Goupil ja havia comprat a Capobianchi el primer «Afcionat a les estampes» i que Stewart ja el tenia en el seu poder. Stewart, però, no va conèixer Fortuny fins l'any 1868 a Roma (7).

«L'aficionat a les estampes» segon (1866) consta d'una composició gairebé igual a la del primer. El mateix grup de personatges amb lleugeres variants, la ma-

7. Davillier, ob. cit.

Marià Fortuny.—Croquis de l'escultura de les mènsules de l'escalfapanxes figurat en els tres «Afcionat a les estampes». Donatiu del senyor Marià Fortuny i de Madrazo (Departament de dibuixos i gravats de la Junta de Museus de Barcelona)

teixa caixa veneciana prop d'ells i els mateixos vidres amb alguns exemplars nous. No hi ha l'armadura japonesa. Al fons, l'escalfapanxes i el tapís. Sobre l'escalfapanxes un rellotge Lluís XV, un lampadari pompejà i un ventall de plomes. En darrer terme, a la dreta, la figura que porta la carpeta de gravats, la consola i l'estatueta d'Apolló són iguals que en el primer «Afcionat a les estampes». La catifa als peus del grup és de dimensions molt més reduïdes que en el primer quadre i de dibuix i estil moresc ben definit. En primer terme, al costat dret hi ha un braser.

D'aquesta composició el fill de Fortuny en posseïa un croquis que ha regalat al nostre Museu i que reproduïm ací, en el qual la figura d'Apolló apareix entre la caixa y el personatge dret del fons. També existeix un croquis de la figura del vellard que examina els gravats en actitud lleugerament variada de la del primer «Afcionat a les estampes». Sobre tot la mà dreta que, mentre en el quadre sosté un dels gravats que examina, en el dibuix cau abandonada penjant del braç recolzat a la butaca. També entre els croquis figura un estudi de detall de l'escultura de les mènsules dels angles de l'escalfapanxes, probablement el que hi havia en una de les sales del seu taller de la villa Júlia.

V. «L'AFICIONAT A LES ESTAMPES» TERCER

De «L'aficionat a les estampes» tercer no en sabem gaires coses. És possible que fos un encàrrec semi-secret exigít per Goupil a fi de complaure un amateur capritxós que s'entestà a tenir una rèplica del quadre. Està datat a Roma el 1867. En l'edició de fotografies d'obres de Fortuny publicada per Goupil el dona com a pertanyent a Mr. Turner sense indicació del lloc on es troba el quadre. La composició general és la mateixa. El vellard que examina els gravats presenta un lleuger canvi d'actitud respecte als dos anteriors, ja que ací la mà dreta estrena el braç de la butaca on seu. Darrera el grup, allí on en el primer «Afcionat a les estampes» hi ha l'armadura japonesa, s'hi

veu la figura d'Apolló que en els altres dos apareix damunt de la consola del fons a l'extrem dreta de l'espectador. El mateix escalfapanxes amb el tapís al fons i el mateix rellotge Lluís XV que en el segon «Afcionat a les estampes» més una figureta de bronze antiga, una testa antiga (carena d'actor), un gerro tipus àrab, amb fulles d'«herba de plata», seques, i darrera d'ell un ventall. Damunt la consola, al fons dreta, hi ha una bacina de llautó. La catifa sembla ésser la mateixa

seu. Hem cregut que era interessant de situar-lo històricament dins el cicle dels del seu gènere i distingir-lo dels seus dos altres germans de tema, reunint els antecedents, la descripció i la reproducció de tots tres. A més, els dibuixos donats pel senyor Marià Fortuny i de Madrazo il·lustren molt l'origen del nostre i asseguren l'originalitat d'algunes particularitats tal com el brasero que algú creia no ésser obra de Fortuny. En aquest cas el croquis sortit de les carteres del taller

Marià Fortuny. — «L'aficionat a les estampes» tercer
(Col·lecció Turner)

de dibuix i estil imprecís que hi ha en el primer «Afcionat a les estampes». A l'angle dret, en primer terme, on en el primer «Afcionat a les estampes» hi ha el lloro, i en el segon el brasero, no hi ha res. Ens han dit que aquest quadre avui és a Londres. No tenim, però, certitud d'aquesta notícia.

VI. JUDICI DE «L'AFICIONAT A LES ESTAMPES» SEGON, SUARA INGRESSAT AL MUSEU

Heus ací reunits tots els antecedents que tenim sobre el quadre de Fortuny suara adquirit pels «Amics dels Museus de Catalunya» i ingressat al nostre Mu-

del mestre, que el seu fill guarda intactes, és un testimoni de prova decisiu. Quant a la seva valor artística, no podem judicar-la nosaltres respecte als altres dos i ens atenim a la lletra que el fill de Fortuny ens va trametre en ocasió de demanar-li nosaltres dades sobre aquest quadre que es tractava d'adquirir. Diu el senyor Fortuny i de Madrazo:

«Creo que este es el mejor de los tres».

Al judici, doncs, del senyor Fortuny, catalogador expertíssim de l'obra del seu pare i coneixedor d'ella com ningú, ens acollim.

JOAQUIM FOLCH I TORRES
Director General dels Museus d'Art